

پژوهش مردم شناختی درباره نقش سگ در زندگی ایل بویراحمد

محمد علی محمدی ملاسرایبی *

سیدهاشم موسوی دیزکوهی **

چکیده

به رغم پژوهشهای متعدد درباره زندگی عشایر در ایران هنوز ابعادی از زندگی آنان مستور باقی مانده است که رابطه آنها با حیوانات از جمله آن است. حیوانات نزدیک ترین یاور انسان در زندگی اجتماعی بوده و هستند، تا جایی که هنوز زندگی انسان در حمل و نقل، نگهداری و مراقبت، تغذیه و شکار و جز آن تا حد زیادی مدیون حیوانات است؛ گرچه به تناسب پیشرفتهای تکنولوژی، حیوانات نقش کمتری در زندگی روزمره ایفا می کنند. سگ از حیواناتی است که در فرهنگ، ادب، عرفان، فولکلور و سنتهای شفاهی ایران زمین حضوری پررنگ داشته و دارد. در این پژوهش، باورها و رسوم و سنن اجتماعی جامعه ایلی بویراحمد درباره سگ مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: ایل، ایل بویراحمد، سگ، سگ دورمال، سگ کوهی، انسان ایلاتی.

مقدمه

ایران از سه جامعه شهری، روستایی و عشایری تشکیل شده است. جامعه عشایری ایران در بسیاری از نقاط کشور پراکنده است. ایل بویراحمد عمدتاً در استان کهگیلویه و بویراحمد و پاره‌ای از استانهای مجاور به سر می‌برد. این ایل «بزرگ‌ترین ایل منطقه کهگیلویه است که حدود نیمی از جمعیت کهگیلویه را تشکیل می‌دهد. ایل بویراحمد در سرزمینی به وسعت تقریبی ۶۵ هزار کیلومتر مربع یعنی حدود ۴۲ درصد مساحت کل منطقه پراکنده است» (نیک خلق ۱۳۷۷: ۷۹). بویراحمدیان که منسوب به نژاد ماد هستند ظاهراً هم‌زمان با مادان از ارتفاعات قفقاز سرازیر شده و به کرمانشاه و زاگرس غیرمرطوب رسیده‌اند. مهاجرت آنان ظاهراً در بیش از هفتصد سال پیش از کرمانشاهان و کردستان به منطقه زاگرس غیر مرطوب و دامنه‌های دنا آغاز گردیده است (افشار سیستانی ۱۳۶۶: ۵۲۹).

معمولاً جامعه عشایری دارای قلمروی معین در نقاط گرمسیر و سردسیر است. قلمرو بویراحمد سردسیر در شهرهای بویراحمد، کهگیلویه و گچساران است؛ اما قلمرو بویراحمد گرمسیر فقط شهرستان گچساران می‌باشد. همچنین طوایفی از بویراحمد سردسیری علیا زمستانها به استان فارس کوچ می‌کنند و طوایف دیگری از این ایل، واقع در بویراحمد سفلی، به جلگه‌های پیرامون بهبهان در استان خوزستان می‌روند. به هر حال محل سردسیری (بیلاق) بویراحمدی، ارتفاعات شمالی بویراحمد و محل گرمسیری (قشلاق) آنان مناطقی از ممسنی و کهگیلویه جنوبی است. طوایف بویراحمد اخیراً به قسمتهایی از گرمسیر بابونی و سردسیر چرام و منطقه رستم ممسنی نیز می‌روند و اکنون این نواحی جزء قلمرو آنان محسوب می‌شود (افشار سیستانی ۱۳۶۶: ۵۳۴).

زندگی عشایر معمولاً با طبیعت عجین شده است. از یک سو، زیباییهای طبیعی زندگی آنان را در برمی‌گیرد و از سوی دیگر خشم طبیعت هستی آنان را تهدید می‌کند. در این زندگی پرکشمکش، حیوانات نزدیک‌ترین یاور انسان عشیره‌ای هستند. حمل و نقل، نگهداری، مراقبت و تغذیه، شکار و ... تا حد زیادی مدیون حیوانات است. «سگ» از حیواناتی است که نقش مهمی در زندگی انسان عشیره‌ای ایفا می‌کند. نگهداری از خانه و خانواده و مراقبت گله، از مهمترین وظایفی است که این حیوان به عهده دارد. علی‌رغم پیشرفتهای تکنولوژی، زندگی عشیره‌ای بدون این حیوان تقریباً غیر ممکن است. این مقاله، با تأسی از اثر مرتضی فرهادی

(۱۳۷۷) در زمینهٔ ماکیان‌داری، نقش سگ را در زندگی ایل بویراحمد مورد مذاقه قرار می‌دهد.

سگ در حیات بشر و در ایران

بشر از چه هنگامی به اهلی کردن حیوانات پرداخته است و مهمتر از آن، بشر چرا به چنین کاری دست زده است؟ لویس هنری مورگان می‌نویسد: «اگر تاریخ ویژهٔ اهلی کردن هر یک از جانوران اهلی شناخته می‌شد یک رشته وقایع با شکوه به نمایش گذاشته می‌شد. تجربه‌ای که از این رهگذر به دست آمده بیشتر سرنوشت بعدی بشر را در دایرهٔ بختهای مبهم خود تعیین کرد» (مورگان ۱۳۷۱: ۱۰۰).

رالف لیتتون می‌نویسد: «حالا دیگر به خوبی آشکار شده که اهلی ساختن جانوران در ابتدا فقط به منظور نگهداری دامی دست‌آموز بوده و هیچ ارتباطی با امور و احتیاجات اقتصادی نداشته است. حتی امروز اقوام غیرمتمدنی یافت می‌شوند که انواع بی شماری از پرندگان و جانوران را فقط به منظور سرگرمی و خوشی حاصله از آن دست‌آموز می‌سازند» (لیتتون ۱۳۷۱: ۸۶-۸۷).

سگ از اولین حیواناتی است که انسان آن را شناخته و رام کرده است. ایرانیان از دیر باز به نگهداری سگ علاقه‌مند بوده‌اند و در پرورش و نگهداری آن می‌کوشیده‌اند. سگ در نزد اقوام مختلف مصری، روسی، یونانی، چینی و هندی نیز از محبوبیت خاصی برخوردار است. دربارهٔ دلپیری و فداکاری سگ، سخنها و داستانهای زیادی نقل شده است. سگ در ایران باستان، همانند اسب، شتر و گاو میش، بسیار ارجمند شمرده شده و در نامهٔ دینی ایرانیان به نگهداری آن فرمان رفته است. این جانور در زبان اوستایی سپن^۱ و در سانسکریت سون^۲ خوانده شده است. در بسیاری از گویشها مانند کاشانی، خوانساری، آشتیانی، ماسوله‌ای در گیلان و آژگانی نزدیک به آنها به کار می‌رود (پور داوود ۱۳۵۵: ۲۰۲). در دین اسلام با وجود نجس‌العین بودن این جانور، سگ اصحاب کهف از تقدس و محبوبیت خاصی برخوردار است زیرا که پی نیکان بوده است. سگ در زندگی ایلات کهگیلویه و بویراحمد از اهمیت خاصی برخوردار است و از آن برای پاسبانی خانه، نگهبانی دادن از اشیاء، مقابله با حیوانات وحشی، شکار و... استفاده می‌کنند.

روش شناسی

این پژوهش حاصل تجربه زیسته مؤلفان در خلال سالهای ۶۹ الی ۷۱ شمسی و اقامت دو هفته‌ای در تابستان ۱۳۷۸ در منطقه عشایری کناره از بخش رستم شهرستان ممسنی است. حضور فعال در زندگی عشایری مؤلفان را به نقش و کارکرد برجسته سگ در زندگی مردم ایلاتی واقف ساخته و به موضوع علاقمند کرده است.

تحقیق مزبور بر مبنای روش مشاهده کنترل نشده^۱ و با شرکت فعال محقق در زندگی جاری^۲ مردم انجام شده است. مؤلفان به صورت کاملاً آزاد و کنترل نشده و با استفاده از تکنیک مصاحبه به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته و با استفاده از اسناد و مدارک مکتوب و دیدگاه سایر صاحب‌نظران به تکمیل نظر خود مبادرت کرده‌اند.

سگ در زندگی انسان ایلاتی

وظیفه عمده سگها در گذشته نگهداری از گله و بار و بنه بود. سگ موسوم به «گله رون» وظیفه راندن را به عهده داشت. در هنگام کوچ، سگها پشت سر آخرین رأس گوسفند راه می‌رفتند یا پشت سر آخرین اسب یا الاغی که حمل و نقل وسایل را به عهده داشت می‌ایستادند. زمان توقف ایل، سگ بر بلندترین نقطه‌ای که از فراز آن تمام بار و بنه و گله پیدا بود می‌ایستاد و اوضاع را کاملاً زیر نظر داشت. سگهای هر طایفه افراد آن طایفه را می‌شناختند؛ بنابراین با ورود هر غریبه‌ای پارس می‌کردند و اهل طایفه را آگاه می‌ساختند. سرو صدا باعث می‌شد دختر کپر*، مقدمات پذیرایی از میهمان و گستردن سفره را فراهم کند. سگها در شناسایی دزدان نیز نقش مهمی داشتند. وقتی فرد صاحب کپر به دزد نزدیک می‌شد با اشاره «کتویوکتو» سگ را به جای اولیه هدایت می‌کرد و به سوی دزد تیر می‌انداخت. در این حین سگ سکوت می‌کرد و دمش را برای صاحب کپر تکان می‌داد. وقتی سگی که به دنبال حیوانات بود، درجایی می‌ایستاد و در حال سکوت دمش را تکان می‌داد به این معنی بود که سگ ماری دیده است و با این عمل

1. Un-controlled observation

2. Participant observation

*. خانه‌ای که با چوب و شاخ و برگ درختان در مناطق کوهستانی ساخته می‌شود و خنک‌تر از «سیاه چادر» است.

چوپان را با خبر می‌ساخت. در پیدا کردن گوسفندان گم شده سگ نقش راهنما را بازی می‌کرد. وقتی سگ گله مثل گرگ صدا می‌کرد نشانگر آن بود که گوسفندان را پیدا کرده است. زنان و دختران صاحب گوسفند نیز خوشحال می‌شدند و مخلوطی از نان و ماست را به سگ می‌دادند. در گذشته به سگ، حتی نسبت به گوسفندان و اسب و الاغ، بهای بیشتری می‌دادند و از آن بهتر نگهداری می‌کردند. نقش و کارکرد سگ در زندگی عشایری به قدری مهم بود که حتی آن را به نزدیک‌ترین افراد ایل هدیه نمی‌داده و نمی‌فروخته‌اند.

امروزه در بیلاقات دو نوع سگ وجود دارد: ۱) سگ مال یا مالی (دورمال) ۲) سگ کوهی. سگ مالی وظیفه‌اش نگهداری از وسایل صاحب کپر است که معمولاً خونسرد و تا اندازه‌ای سست و تنبل نیز هست. سگ دورمالی، بیشتر در نزدیک کپر می‌نشیند و می‌خواهد. سگ کوهی که عمدتاً در بیلاق زندگی می‌کند، وظیفه آن نگهداری از گوسفندان، اسبان و الاغهای صاحب کپر است. سگ کوهی با چوپان گله و صاحب کپر بیشتر مانوس است. در شبهایی که مهتاب نباشد وظیفه و نقش سگ کوهی سنگین‌تر و حساس‌تر است و سگ کوهی باید بین آغل گوسفندان و جایی که اسبها و الاغها را می‌بندند از شب تا صبح نگهداری دهد. در این زمان سگ کوهی روی سنگی که به سنگ «بیدار خوس» معروف است می‌نشیند و در بعضی اوقات از شب، فقط دور آغل گوسفندان حرکت می‌کند. سگ کوهی معمولاً تمام گوسفندان، اسبها و الاغهای صاحب کپر را می‌شناسد.

شیوه‌های پرورش و نگهداری

سگها بیشتر در بهار و تیرماه تولید مثل می‌کنند. آنها برای برقراری ارتباط جنسی با هم از ایل دور می‌شوند. دو ماه و پانزده روز بعد از جفتگیری بچه سگها به دنیا می‌آیند که غالباً طوایف بویراحمد در این مواقع در بیلاق یا نزدیک آن به سر می‌برند. در یک یا دو ماه اول که بچه سگها بزرگ می‌شوند دو نفر از اعضای خانواده - چوپان یا صاحب خانه و مسن‌ترین زن خانه (مادر یا مادر بزرگ) - می‌توانند آنها را نگهداری کنند. اگر چهار بچه سگ وجود داشته باشد دو توله توسط چوپان گله یا مرد خانه تربیت می‌شود و دو توله دیگر را مسن‌ترین زن خانه آموزش می‌دهد. تربیت و آموزش سگهای کوهی شش ماه طول می‌کشد، ولی تربیت سگهای دور مالی یک سال به طول می‌انجامد. چوپان گله، سگ کوهی و مسن‌ترین زن خانه، سگ دور مالی یا سگ مالی را تربیت می‌کند.

هریک از این افراد وظایف مختلفی را به این سگها آموزش می دهند. مثلاً چوپان گله نحوه برخورد با حیوانات وحشی یا نحوه امتناع از بعضی غذاهای زهرآلود و نحوه راه رفتن در اردوی ایلی و شیوه مواظبت از گوسفندان را به او یاد می دهد. مسن ترین زن خانه شیوه پاسبانی از خانه، بار و بنه و وسایل، نحوه برخورد با میهمانان و نحوه برخورد با افراد ایل و افراد غیر ایل را به سگ دورمالی آموزش می دهد.

مکان نگهداری و تربیت سگهای دورمالی، زیرگینه‌ای* نزدیک کپرهای تا مسن ترین زن خانه بتواند بر نظم و نظافت این مکان اشراف داشته باشد. ضمناً هر روز سه الی چهار بار به این سگ غذا می دهند و هر سه روز یک بار نسبت به نظافت مکان اقدام می کنند. برای شست و شوی سگ دورمالی، مسن ترین زن خانه همراه با بچه کوچک ایل، سگ را به سمت برکه‌ای که در پایین چشمه اصلی قرار دارد می برند و آن را به داخل «برکه سگ شور» می اندازند. وقتی کار شستشو تمام شد، آن را به حال خود می گذارند تا خودش به لانه خویش در کنار کپر بیاید. سگهای کوهی موقع حرکت ایل در دو طرف راست و چپ گوسفندان می ایستند؛ سگ کوهی بزرگ در طرف راست و سگ کوهی کوچک در طرف چپ گله حرکت می کند و به مراقبت و مواظبت از گوسفندان می پردازند. وقتی گله برای چرا به کوه و دشت می رود سگ کوهی تا زمان برگشتن در همه حال همراه و نگهبان آن است. در روز وقتی گله از کوه و دشت برمی گردد، جای سگ کوهی در زیر کپری است که در زیر «بینو» (درخت کوهی) نزدیک درختی که گوسفندان در زیر آن خواب هستند قرار دارد. در شب وقتی گوسفندان را دوشیدند و داخل آغل کردند، جای سگ کوهی تغییر می کند و به کنار آغل می آید و روی تخته سنگی که جای همیشگی آن است می نشیند و از گوسفندان مواظبت می کند. چوپان یا مرد خانه روزی سه بار به سگ کوهی غذا می دهد. این مقدار، کمتر از غذایی است که به سگ دورمالی می دهند؛ زیرا اعتقاد بر این است که غذای کمتر در حفظ چابکی سگ کوهی مؤثر است. تمیز کردن کپر سگ کوهی (جای روزانه) و تخته سنگ (جای شبانه آن) را چوپان گله، یک روز در میان، به عهده دارد. سگ کوهی را دو هفته یک بار در قشلاق و هر ماه یک بار در بیلاق شستشو می دهند. شست و شوی سگ کوهی در بیلاق در رودخانه‌ای که دور از ایل است توسط چوپان صورت می پذیرد و در قشلاق هم مرد خانه آن را در حوض مخصوصی که برای آن درست کرده اند شستشو می دهد.

کسانی که در ایل بویراحمد به تربیت و آموزش سگها می پردازند نگهداری و تغذیه آنان را

*. نوعی بوته خار که محل استراحت سگ را در کنار آن قرار می دهند.

نیز به عهده دارند. همین افراد نظافت جای سگها و شست و شوی آنها را انجام می دهند. اگر این افراد در مواقعی به سفر دور بروند یا در خانه بیمار شوند و تا یک هفته نیایند یا بهبود پیدا نکنند فردی که از لحاظ سنی بعد از آنها قرار گرفته است وظایف آنها را انجام می دهد. در روزهایی که تربیت دهنده سگها بیمار باشد اگر تربیت و آموزش سگها به افراد دیگر سپرده شود ممکن است در تربیت سگها خللی وارد شود و آنها را فراری دهد. اگر سگی به علت عدم تربیت صحیح از خانه فرار کند به سگهای هار (ولگرد) می پیوندد.

وقتی تعداد سگها زیاد باشد و خانواده صاحب سگ نتواند آنها را نگهداری کند سگهای اضافی را به همسایگان می دهند تا برای خودشان تربیت کنند. وقتی سگ دورمالی مریض شود معالجه آن به طور خاص توسط افراد متخصص صورت می گیرد. معالجه سگ دورمالی در شب صورت می گیرد. بدین نحو که فردی با نی لبک، آهنگ خاصی را می نوازد و سگ خود به خود به او نزدیک می شود و فردی که پشت سر او قرار گرفته آن را می گیرد و معالجات خود را انجام می دهد. داروهای مورد استفاده عمدتاً داروهایی هستند که از گیاهان کوهی تهیه شده اند.

ویژگیهای سگ خوب

الف) سگ کوهی

- (۱) عدم ارتباط با سگهای هار و پیدا نکردن خصلت ولگردی و بی عرضگی.
- (۲) آشنایی با راهها، تپه ها، کوهها و دشتها.
- (۳) در حال کوچ همواره در سمت راست گوسفندان و ایل حرکت نماید چون اگر در جلو یا پشت سر گوسفندان و ایل حرکت کند خطر راهزنان و دزدان وجود دارد.
- (۴) برخورد مناسب با جانوران وحشی و غیر وحشی را بداند.
- (۵) افراد ایل را از افرادی که به قصد و نیت دیگر لباسی شبیه افراد خانوار پوشیده اند از هم تشخیص دهد.
- (۶) به محض مواجهه با غذا آن را نخورد، بلکه ابتدا با حس بویایی به ارزیابی آنها پردازد.
- (۷) توانایی نجات خود را در مواقع خطر و در مسیرها و راههای ناهموار و بن بست داشته باشد.
- (۸) اگر دزدی شلیک هوایی نمود فرار نکند و به تعقیب ادامه دهد تا وقتی که چوپان گله نیز با خبر گردد.

- (۹) متعصب بودن سگ به نحوی که اگر دو طایفه با هم دعوا نمایند سگ خوب و ماهر به گوسفندان و اسبان طایفه مقابل حمله کند و باعث زخمی شدن آنها شود.*
- (۱۰) بعد از آخرین رأس گوسفند در آخرین برکه آب چشمه، آب بخورد و آن را گل آلود نکند.
- (۱۱) در مواقع کسوف فریب نخورد و شب را از روز تشخیص دهد و احياناً خواب نرود چرا که این مواقع فرصت مناسبی برای غارتگران و دزدان مهیا می‌گردد.
- (۱۲) گوسفندان را به مراتع قُزُق شده نبرد. اگر سگی گوسفندان را به مراتع قرق شده بُرد آن را سرکش و خودخواه می‌دانند و بعضی وقتها با تفنگ به سویش شلیک می‌کنند.
- (۱۳) ضمن آنکه باید حافظ وسایل و گوسفندان باشد، موقع عروسی افراد طایفه، داماد را آزار و اذیت نکند. زمان عروسی افرادی هستند که می‌خواهند وسیله یا گوسفندی را از خانواده عروس بردارند و در این مواقع یک سگ خوب و هوشمند باید مانع از این کار شود.
- (۱۴) وقتی گوسفندی مشرف به مرگ نزدیک سگ باشد باید چوپان را با لرزش بدن و تکان دادن دم با خبر کند تا آن گوسفند را ذبح نماید. اگر سگ به این وظیفه عمل نکند آن را لَچَر (تنبل) می‌گویند.
- (۱۵) بیداری بر خوابش رجحان داشته باشد.
- (۱۶) گوسفندانی را که توسط دزدها در «رَوَل» مخفی می‌شوند پیدا کند.

ب) سگ دور مالی (مالی)

- (۱) سن آن زیاد نباشد و از نظر جسمی کمی چاق باشد.
- (۲) زیاد مریض نشود.
- (۳) تمام وسایل خانگی را دقیقاً بشناسد.
- (۴) حس بویایی قوی داشته باشد.
- (۵) هوش و شجاعت زیادی برای نگهداری از وسایل کپر دارا باشد.
- (۶) افراد خانواده را از غریبه در همه مواقع خوب تشخیص دهد.
- (۷) با یک بار تربیت، همه دستورات و وظایف خود را یاد بگیرد.

*. علی‌پور دولت آبادی از طایفه دره شوری شهادت می‌دهد که در دعوی میان دو خانواده، سگ کوهی یکی از خانواده‌ها به سوی باغ خانواده

مقابل رفت و بعضی از نهالهای آنها را خراب کرد و در شب به بره‌های آن خانواده حمله کرد و دو بره را زخمی کرد.

- ۸) از کپری که کشک روی آن خشک می‌کنند مواظبت کند.
 ۹) خواب آلود و سست و تنبل نباشد.
 ۱۰) اگر مکان کپر عوض شود وظایف خود را فراموش نکند.

ارتباط سگ با نهادهای اجتماعی

الف) خانواده

روابط سگ با خانواده به نوع آن بستگی دارد. در ذیل انواع روابط در مورد سگهای مختلف مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱) چوپان گله یا صاحب خانه که نگهداری گوسفندان را به عهده دارد با سگ کوهی روابط نزدیکی دارد. مأنوس بودن سگ کوهی با چوپان یا مرد خانه به علت رسیدگی و احترامی است که این افراد برای سگ کوهی قائل هستند. ضمناً سگ کوهی به دستورات چوپان گله یا مرد خانه به طور کامل عمل می‌کند و شخصیت او را محترم می‌شمارد. مثلاً علی قلی بوسونی نقل می‌کرد که: «یک روز چوپان گله بودم، به علت ارتباط نزدیکی که با سگ کوهی داشتم، وقتی با پلنگی درگیر شدم، سگ بدون ترس به پلنگ حمله کرد و آن را فراری داد. وقتی به ایل برگشتم دستور دادم تا کپر سگ را تمیز کردند و غذاهای خوبی برای آن آماده کردند.» * متقابلاً سگ نیز مراتب قدردانی خود را نشان می‌دهد، مثلاً وقتی چوپان، نان یا غذایی را جلوی سگ بگذارد قبل از اینکه شروع به خوردن کند حدود یک دقیقه دم خود را به علامت سپاس تکان می‌دهد. در حالی که اگر اعضای دیگر خانواده به سگ کوهی غذا دهند نه تنها آن را نمی‌خورد بلکه دمش را هم تکان نمی‌دهد.

سگ کوهی به علت روابط نزدیکی که با چوپان یا مرد خانه دارد اگر در حال کوچ به جایی رسید که عمق آب رودخانه زیاد باشد با کسی غیر از چوپان یا مرد خانه به آن طرف رودخانه نمی‌رود. اگر احیاناً چوپان گله مریض شود و یکی از اعضای دیگر خانواده بخواهد به دنبال گوسفند برود سگ کوهی تا نیمه راه می‌دود و بعداً به خانه برمی‌گردد.

۲) اعضای دیگر خانواده با سگ دورمالی مأنوس هستند. البته مسن‌ترین زن خانه (مادر بزرگ یا مادر) ارتباط نزدیک‌تری با سگ دورمالی دارد علت این ارتباط با مسن‌ترین زن خانه،

دادن غذا و رسیدگی و شستن و رفتن جا و مکان سگ است مثلاً وقتی این نوع سگ مریض می‌شود اگر زنان و دختران خانه بخواهند آن را معالجه کنند بی محابا آنها را گاز می‌گیرد ولی مسن‌ترین زن خانه (مادر بزرگ یا مادر) اگر بخواهد آن را معالجه کند با کمال میل و بی هیچ گستاخی خود را برای معالجه به دست مادر خانه می‌سپارد. البته هر کدام از اعضای خانواده به این نوع سگ غذا یا آب می‌دهند و این نوع سگ با میل و رغبت آن را می‌خورد و از آنها تشکر هم می‌کند. کسانی که پوست میوه باغهای اطراف یا مغز بعضی از میوه‌های کوهی را هفته‌ای دوبار برای سگ دورمالی بیاورند می‌توانند ارتباط نزدیکی با این نوع سگ پیدا کنند. دزدها و غارتگرها به آسانی می‌توانند با این سگ ارتباط برقرار کنند و از این طریق آن را فریب دهند. وقتی که چوپان بیمارکنار آغل گوسفندان بخوابد سگ کوهی هم در نزدیکی آن می‌خوابد و تا صبح خوابش نمی‌برد و در بعضی مواقع آبی از چشمانش جاری می‌شود. این رفتارها و کردارها ناشی از انس و الفتی است که بین چوپان یا مرد خانه با سگ کوهی وجود دارد.

ب) اقتصاد

اقتصاد عشایر به طور عام و اقتصاد ایل بویراحمد به طور خاص بر دامداری مبتنی است. نگهداری و پاسداری از گله‌ها را سگ به عهده دارد. البته نقش سگ کوهی در بین انواع سگها بیشتر تا جایی که اگر سگ کوهی وجود نداشته باشد ممکن است هر آینه اقتصاد خانواده ایل با غارت و سرقت گوسفندان از هم بپاشد. نظر به اهمیت سگها در زندگی اقتصادی عشایر گاه بیماری یک یا چند روزه سگها می‌تواند صدمات فراوانی به اقتصاد ایل وارد نماید. خرید و فروش سگ در نظام اقتصادی خانواده ایلی مطابق با قوانین هر چهار یا پنج سال یک بار صورت می‌گیرد.

در ذیل شرایط خرید و فروش سگ در ایل بویراحمد بیان می‌گردد: (۱) روابط سگ فروخته شده بعد از یک سال باید با خانواده خریدار مناسب گردد.

(۲) خریدار تا سه ماه فرصت دارد تا رضایت کامل خود را از معامله اعلام کند چرا که سگ باید تمام دستورات و وظایف متناسب با خانواده خریدار را در طول سه ماه یاد بگیرد.

(۳) سگ فروخته شده باید طی شش ماه، تمام افراد خانواده خریدار را شناسایی کند.

(۴) سگ فروخته شده باید طی دو ماه، تمام گوسفندان، اسبها و الاغهای خانواده خریدار را

شناسد.

(۵) فروشنده باید تعهد کند که اگر سگ فروخته شده تا سه ماه بعد از فروش، خودش را با

گوسفندان و خانواده خریدار تطبیق ندهد آن را پس بگیرد.

ج) مذهب

سگ در برخی فرهنگهای کهن از جمله یهود و اسلام موجودی پلید و نجس معرفی شده است البته در اسلام سگ اصحاب کهف استثناء است. در ایران باستان فداکاری و وفاشناسی سگ موجب شد تا به آن احترام بگذارند. اقوام مختلف در برخورد با این حیوان تفاوت‌هایی با یکدیگر داشته و دارند. مثلاً در بویراحمد سگها نجس محسوب نمی‌شوند. وقتی سگی بیمار می‌شود مردم ایل آن را دست می‌گیرند و به نوازش و درمان آن می‌پردازند، یا وقتی چوپان گله در شب کنار آغل گوسفندان می‌خوابد سگ کوهی روی گبه‌ای که چوپان خوابیده می‌خوابد در حالی که چوپان گله این عمل را حرام محسوب نمی‌دارد.

احیاناً اگر سگی دهانش را در ظروف غذاخوری بگذارد و مقداری از آن غذا را بخورد ناراحت نمی‌شوند و حتی اگر افرادی در مواجهه با چنین وضعیتی افراد ایل را سرزنش کنند آنها بسیار ناراحت می‌شوند. از آبی که سگها در ظروف مختلف می‌خورند برای دستشویی و شست و شوی پاهای کودکان استفاده می‌گردد. البته مواردی هم وجود دارد که در تربیت سگ باید مراعات شود. مثلاً اگر نزدیک «تلورد» (تنه کلفت درخت که درون آن خالی شده و مخصوص تغذیه گوسفندان است) غذا بخورد صاحب سگ از سوی حاضران سرزنش می‌شود که در تربیت سگ خود کوتاهی کرده است. زیرا مردم این منطقه معتقدند که چنین عملی شیوع بیماری در گوسفندان را موجب می‌شود.

در ایل بویراحمد نسبت به سگهای بیمار حساس هستند و نمی‌گذارند که به ظروف گوسفندان و افراد نزدیک شوند. یکی از عشایر بویراحمد (خدایراد گودرزی) می‌گوید: * «وقتی می‌خواهیم کوچ کنیم مثلاً به بالای کوه برویم سگهای کوچک را در بغل کسانی که سوار اسب و الاغ هستند می‌گذاریم و این را عملی ناپسند نمی‌دانیم چرا که سگهایی که به وسیله ما تربیت شده‌اند چطور می‌توانند نجس باشند؟» ادامه می‌دهد که: «من نوازش سگ را از نوازش یک بره آهو بهتر می‌دانم».

(د) حقوق

یکی از نکات قابل توجه در ایل بویراحمد وضعیت حقوقی سگها در این ایل است که خود تابع شرایط و مقتضیات زمان می باشد. اگر حقوق سگها رعایت نشود باعث دعوای طایفه ای می گردد و کسی که حقوق سگها را رعایت نکند مورد سرزنش و مجازات قرار می گیرد. مهمترین عاملی که باعث سرپیچی سگها در ایل بویراحمد می شود عدم رعایت حقوق آنهاست. وقتی سگ را تغذیه نکنند و یا به موقع به آن غذا ندهند سگ از اعضای خانواده بیزار می شود و به دستورات آنها گوش نمی دهد.

اگر کسی سگی را از بین ببرد قبل از اینکه به پاسگاه شکایت شود جلسه ای با حضور ریش سفیدان و چوپانها تشکیل می شود و پس از بررسی حقوق سگ، حکم مورد نظر اعلام می گردد که معمولاً جریمه، کشتن سگ طرف مقابل است. البته بعضاً با گذشت و بخشش صاحب سگ مسئله حل می شود. در صورتی که در جلسه ریش سفیدان مسئله حل نگردد، صاحب سگ به پاسگاه شکایت می کند و منتظر رأی دادگاه، مثل دیه و.. می ماند. برخی از مواقع، وقتی کسی پای سگی را بشکند صاحب سگ بدون معطلی بی محابا به گوسفندان یا اسبها و الاغهای طرف مقابل حمله می کند و پای یکی از آنها را می شکند.

یکی از دلایلی که باعث دعوای دو خانواده در ایل بویراحمد می شود کشتن سگهای همدیگر است. رعایت نکردن حقوق سگ در وهله اول باعث دعوای زنانه می شود و بالاخره این دعوای زنانه به نزاع طایفه ای تبدیل می شود. اگر فرد نابالغی که سن او به پانزده سال نرسیده باشد سگی را بکشد یا به آن ضربه برساند از ناحیه خانواده صاحب سگ شکایتی نمی شود و جلسه ای تشکیل نمی گردد. حقوق اقتصادی سگها هر ساله توسط مرد خانه تعیین می شود. مقداری نان پخته شده در هر روز توسط زن خانه به سگ داده می شود. مقداری دوغ در هر روز برای مخلوط کردن با نان جدا می گذارند و وقتی شب فرا رسید آن را به سگ می دهند تا بخورد. اگر سگها به نظام اقتصادی خانواده ایلی ضربه بزنند از لحاظ حقوقی آنها را تنبیه می کنند. مثلاً اگر مقداری آرد یا نان را از ناندان یا کیسه آرد بردارد، مرد صاحب خانه آن سگ را به جایی دور می برد و با ریسمان می بندد و زندانی می کند و علاوه براین تا دو روز به سگ غذا نمی دهد و بعد از دو روز آن را آزاد می کند به خانه می آورد.

اگر سگ، کاری خلاف وظیفه خود انجام دهد و ضربه ای مالی یا جسمی به کسی وارد سازد، صاحب سگ آن را در بین جمع تنبیه می کند. در این حالت سگ با ادا و اشاراتی بیزاری

خود را نسبت به صاحبش نشان می‌دهد. اگر سگی در جمع کاری انجام دهد که موجب ارتقاء مقام و منزلت خود گردد، از طرف صاحب خود پاداش می‌گیرد.

سگ در آیین باورداشتها، فرهنگ عامیانه و ادبیات شفاهی

یکی از رسوم دیرینه قبایل لر آن بود که برای بستن پیمانهای سخت «دختر به یکدیگر شوهر می‌دهند و سگ می‌کشند». گهگاه برای آنکه جدیت خود را در انجام یک کار نشان می‌دادند، مبادرت به هر دو کار می‌کردند (زرگری نژاد ۱۳۷۳: ۲۱۵). یکی از باورهای مردم این است که در ازمنه‌ای که دشمنی‌ها و قتل و غارتها در میان ایلات شعله‌ور گردد، اگر سگها نابهنگام زوزه بکشند اتفاق و حادثه بدی، مثل حمله دشمن و غارت ایل، در پیش خواهد بود که افراد ایل با فرستادن صلوات و طلب یاری از ائمه اطهار (ع) خود را آماده مواجهه با حوادث احتمالی می‌کنند. در ایل بویراحمد وقتی در اثر گازگرفتگی سگ‌ها کسی به بیماری هاری مبتلا گردد مردم اعتقاد دارند که شفا و درمان آن از طریق نوشیدن آب چشمه هاران، واقع در پشت کوه دنا، امکان‌پذیر است. مردم این منطقه اعتقاد دارند که اگر جفدی در خانه کسی، شب یا روز، جا بگیرد و آواز سر دهد سگ صاحب خانه فرار می‌کند مگر اینکه جغد شکار شود. همچنین اگر شب سگی در زیر درختان تنومند بخوابد می‌گویند شیطان آن را می‌کشد.

نتیجه‌گیری

سگ در زندگی ایلاتی از گذشته تا حال نقش و کارکرد محوری داشته است. به طوری که حذف این عنصر از زندگی انسان ایلاتی سازمان اجتماعی آنان را مختل و احتمالاً غیر ممکن می‌کند. سگها انواع مختلفی دارند و هر یک دارای نقشها و کارکردهای ویژه‌ای هستند. هر یک از انواع سگها، شیوه‌های خاص پرورش، تعلیم و نگهداری مخصوص به خود را دارند. نقش محوری سگ در زندگی ایلاتی از عموم نهادهای اجتماعی (خانواده، اقتصاد، دین، حقوق و ...) تأثیر پذیرفته و بر آنان اثر نهاده است.*

* در پایان از همه کسانی که از آثار و سخنان آنان سود جسته‌ایم خصوصاً مردم نیک نفس ایلانی بویژه آقای حمدالله انصاری که بی‌مهرای او این تحقیق به انجام نمی‌رسید سپاسگزار می‌کنیم.

مآخذ

- افشار سیستانی، ایرج (۱۳۶۶) مقدمه‌ای بر شناخت ایل‌ها، چادر نشینان و طوایف عشایری ایران، جلد اول، تهران: مؤلف.
- افشار نادری، نادر (۱۳۶۵) بررسی و مطالعه تطبیقی ایل بویر احمد، شیراز: دانشگاه شیراز.
- افشار نادری، نادر (۱۳۴۷) مونوگرافی ایل بهمینی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران.
- پورداود، ابراهیم (۱۳۵۵) فرهنگ ایران باستان، بخش نخست، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دعایی، محمد (۱۳۷۴) «سگ در ضرب‌المثل‌های گیلکی»، ماهنامه گیله وار، شماره ۳۱.
- زرگری نژاد، غلامحسین (۱۳۷۳) خاطرات نخستین سپهد ایران (احمد امیر احمدی)، تهران: مؤسسه پژوهشی و مطالعات فرهنگی.
- فرهادی، مرتضی (۱۳۷۷) «فرهنگ ماکیان‌داری در روستاهای کمره»، فصلنامه فرهنگی و هنری راه دانش، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان مرکزی، شماره ۱۶ و ۱۵.
- لیتون، رالف (۱۳۷۱) سیر تمدن، ترجمه پرویز مرزبان، تهران: نشر دانش.
- مورگان، لوئیس هنری (۱۳۷۱) جامعه باستان، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- نیک خلق، علی اکبر و نوری، عسکر (۱۳۷۷) زمینه جامعه‌شناسی عشایر ایران، چاپ اول، تهران: چاپخش.
- هدایت، صادق (۱۳۷۹) انسان و حیوان، گردآوری و مقدمه جهانگیر هدایت، تهران: نشر چشمه.
- مصاحبه با اهالی روستای کناره در شهرستان ممسنی در سال ۱۳۷۸.